

Uitreikend naar de hemel & gevonden op aarde

Over het belang van een doorleefde¹ christelijke antropologie

Willem van der Horst

1. Inleiding

Voor sommigen moeten de dieren in de Oostvaardersplassen worden bijgevoerd. Uit de berichtgeving daaromtrent lijkt het wel een heilig moeten. Informatie en argumentatie van deskundigen op dit gebied worden wel gehoord, maar genegeerd. De persoonlijke meningen worden daardoor niet bijgesteld, integendeel; de mondige burger gaat over tot actie. En op de sociale media verschijnen weer bedreigingen van een kwalijke soort, onder het motto: “wees trots op je mondigheid en onderwerp alles wat je hoort en leest rigoureuus aan de toets of dat aansluit op jouw voorstelling van zaken”. Dit citaat komt uit *Het kwade denken* van Bettina Stangneth.² Voor deze filosofe is dit een voorbeeld van ‘kwaad denken’, voortkomend uit een moraliteit die niet gestoeld is op de juiste principes. De eigen mening, mondigheid en identiteit worden zo belangrijk geacht dat daar alles voor moet wijken. Je kan dan ook spreken van inflatie van de persoonlijkheid. Dit voorbeeld toont aan, naast veel andere, dat er in onze samenleving sprake is van een identiteitsprobleem met de daaraan verbonden vragen omtrent het mensbeeld. In dit college geef ik eerst op hoofdlijnen een schets over het ontstaan van het moderne mensbeeld. Op grond van die schets kan ik de vraagstelling scherper formuleren. Vervolgens benoem ik de belangrijke ingrediënten voor een evenwichtig mensbeeld. Die ingrediënten zijn nodig omdat ze als criteria fungeren voor een goede moraal. Daar ligt dan ook het zwaartepunt van dit college: de zoektocht naar criteria voor een moreel kompas. Dat kompas dient recht te doen aan onze humaniteit en tegelijkertijd moet het ons helpen om het kwade denken in ons als mens te beteugelen. Dat kompas moet ons helpen

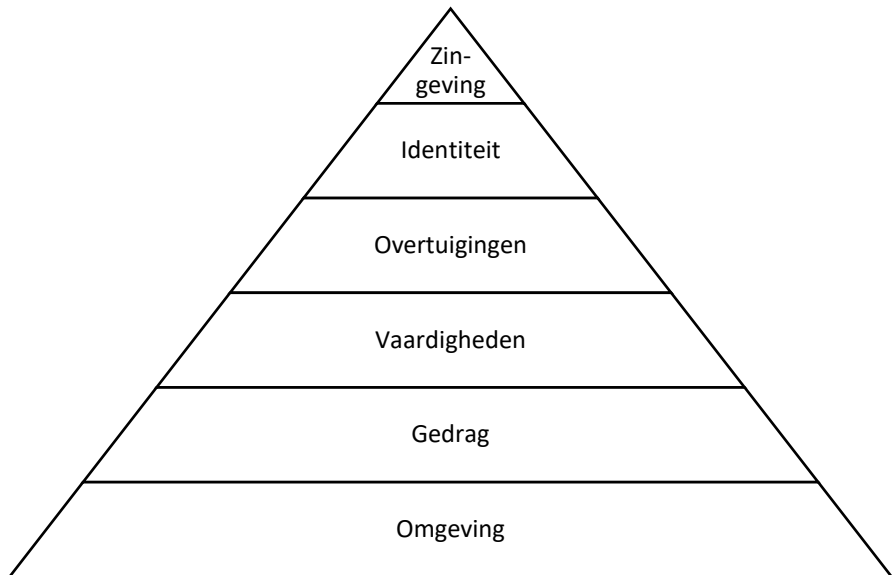
1 *Uitreikend naar de hemel & gevonden op aarde* – Willem van der Horst

om boven onszelf uit te stijgen. En daar ligt dan precies de waarde en het belang van een doorleefde christelijke antropologie.

2. Het mensbeeld in een postmoderne cultuur

De postmoderne samenleving wordt algemeen als volgt getypeerd:

- Richtinggevende 'grote' verhalen zijn als richtinggevende moraal of levensfilosofie weggevallen.
- Dat heeft geleid tot een sterke individualisering.³
- De samenleving is 'vloeibaar' geworden en er is sprake van fragmentatie.⁴
- We maken allen deel uit van allerlei soorten netwerkverbanden die min of meer op zichzelf staan. daarmee problematisch geworden en vragen om een nieuwe fundering.

Figuur 1. De logische niveaus van Bateson

Als we deze aspecten relateren aan de bekende ‘logische niveaus’ van Bateson (zie figuur 1) dan kunnen we zeggen dat in de tijd van de grote verhalen de laag van de overtuigingen sterk bepalend is geweest voor de genoemde begrippen verbondenheid en identiteit. Dat is dus weggefallen, waardoor de vraag zich voordoet wat vandaag in onze postmoderne samenleving bepalend is voor ons zelfbeeld. Wat is kenmerkend, bepalend voor onze identiteit?

De uitvinding van het individu, de ontdekking van ons Zelf, is mede veroorzaakt door een onderzoekende christelijke houding ten opzichte van de natuur. Echter, paradoxaal genoeg heeft die houding er ook toe geleid dat in de moderne tijd er steeds minder plaats was voor een godsbeeld in die natuur. Uiteindelijk is God uit de samenleving verdwenen waardoor ook de grond onder ons zelfconcept is weggeslagen. Deze vrijheid heeft een januskop. Dat wil zeggen, het geeft aan de individuele mens alle ruimte en tegelijkertijd boezemt het grote angst in voor de leegte. Volgens de filosoof Marc de Kesel staat onze identiteit daarmee op de rand van de afgrond.⁵

De ‘grote’ verhalen kenmerkten zich ook door expliciete of impliciete gedachten en ideeën omtrent het goede leven, over normativiteit en moraliteit. Het wegvallen ervan betekent dus ook een crisis in moraliteit. Wie of wat bepaalt vandaag hoe je hebt te leven en wat ethisch juist of onjuist is? Wat zijn dan de idealen, zo je wilt de ‘goden’ van deze tijd? En veelal kun je dan horen dat het individu vandaag zelf bepaalt hoe hij wil leven en hoe hij zijn leven vormgeeft. Het is een individuele zoektocht geworden. Dat je het als individueel mens zelf mag uitzoeken en zelf mag beoordelen is de overtuiging bij uitstek geworden, maar dat levert tegelijkertijd ook een forse vraag op die alles te maken heeft met zingeving, de hoogste laag in de niveaus van Bateson. “Waar sta ik eigenlijk voor, wat is mijn missie, wat is mijn bestemming?”

Zo is het klimaat van onze cultuur tegelijkertijd ook een uitdaging voor iedereen. De bepalende overtuigingen van de grote verhalen deden een sterk beroep op navolging. Het morele kompas kwam min of meer van

buiten. Onze tijd vraagt om verinnerlijking van (geloofs-)overtuigingen en dat kan benoemd worden als winst. Maar verinnerlijking is ook verzelfstandiging en het vraagt om reflectie en bezinning, juist op het gebied van zingeving en identiteit. De toegenomen individuele vrijheid om je leven zelf vorm te geven is een spannende klus. Halverwege de vorige eeuw beschreef Erich Fromm al dat veel mensen voor deze vrijheid terugdeinzen. Hij voorzag scherp de angst voor vrijheid en veel vormen van wat hij noemde 'automatisch conformisme'.⁶

Idealen waar velen zich vandaag aan conformeren zijn succes, controle, gezelligheid, vooruitgang, gezondheid en jong zijn en jong blijven. Belangrijk is om eruit te halen wat erin zit. Realiseer je dromen. Dat begint al heel jong, denk bijvoorbeeld aan de heersende filosofie in het basisonderwijs met de nadruk op aangepast onderwijs, waarbij elk kind een op maat gemaakt onderwijspakket ontvangt. De genoemde idealen veroorzaken grote prestatiedruk met daarmee samenhangende gevoelens van falen en depressie en hoge burn-outcijfers. Daarnaast maakt onze welvaart een hedonistische stijl van leven mogelijk, en die mogelijkheid wordt vaak beleefd als een recht, beïnvloed en geregeerd door de maatvoering van media en reclame.

Het zijn dus hoofdzakelijk de onderste lagen van het schema van Bateson die het zelfbeeld van de postmoderne mens bepalen. De culturele omgeving en de sociale media bepalen sterk de norm en geven aan wat 'geliked' wordt.

3. Problematiek en vraagstelling

Op basis van bovenstaande observaties stel ik vast dat de antropologische problematiek in onze postmoderne cultuur twee aspecten kent. In de eerste plaats is er sprake van een problematische en oppervlakkige identiteit met een sterk conformistisch karakter. Het zelfbeeld wordt sterk bepaald door de culturele idealen van succes, controle, gezondheid en jong

zijn. Ik noem dit oppervlakkig vanwege de onverbondenheid⁷ met de hogere niveaus van zingeving en identiteit die zelfreflectie veronderstellen en een zoeken naar vorm en inhoud van de eigen persoonlijkheid. De sterke aanpassing aan culturele idealen zonder morele ijkpunten leidt ook tot een gebrek aan zelfstandigheid en tot onvolwassenheid.⁸ Sterk gezegd: De westerse mens wil maar niet volwassen worden en is narcistisch. Volwassen worden, laat staan oud worden is geen cultureel ideaal. Volwassenheid is in mijn optiek het vermogen om op basis van zelfstandig nadenken en oordelen posities in te nemen, wetend van tegenspraak en paradoxen, plus het overeind kunnen blijven in de spanning tussen droom en werkelijkheid. Dat is: leren leven met verlies, beperkingen, lijden en eindigheid.⁹

In de tweede plaats is, naast een problematische identiteit, ook moraliteit een probleem geworden. In een uitzending van *De Wereld Draait Door* (25 januari 2018) noemde Jan Terlouw het echter een compliment dat zijn boeken worden beoordeeld als een tikje moralistisch. Wat is, wat vormt vandaag het morele kompas? Wat is goed en wat is kwaad? Welke normen hanteren we als we niet de cultureel aanvaarde normen gebruiken en hoe zijn die normen dienstbaar aan mens en samenleving? En fundamenteel: Hoe komen we aan een dergelijk kompas?

In christelijke kring spelen precies dezelfde thema's van vloeibaarheid, volwassenheid en onverbondenheid. Een hedonistische cultuur is een goede bedding voor een 'feel good' evangelie, met fijne songs over Gods liefde, maar met weinig diepgang met betrekking tot thema's als moraliteit, zonde en genade. "Je mag er zijn als mens, God ziet jou en houdt van jou" zijn vaak gebezigde teksten, maar ze worden veelal oppervlakkig gebruikt, en de grote vraag blijft of dit ook verbonden is aan daadwerkelijke ervaringen, of dat het vooral evocatieve mantra's zijn.

Bovenstaande is een opvallende ontwikkeling, aangezien in orthodoxe en charismatische hoek er juist sprake was van het verdwijnen uit de relatie tot God. In orthodoxe sfeer was de mens eigenlijk niets, want hij is door en door zondig. Teveel aandacht en focus op het menselijke, onze humaniteit,

kan niet en mag ook niet, want als zondig en nietig mens kun je niet bestaan voor Zijn aangezicht. Nu is er geen match meer tussen de nadruk op zonde en menselijke nietswaardigheid met het culturele ideaal van vandaag. Maar het vervangen van deze focus voor het wel passende ‘feel good’ evangelie is antropologisch net zo oppervlakkig. Een goed gefundeerde christelijke antropologie verlangt meer.

Opmerkelijk is ook dat zowel in gereformeerde als in evangelische hoek de mens vandaag het risico loopt gereduceerd te worden tot een medium, een doorgeefluik van Gods boodschappen en profetieën. Het gaat er namelijk om dat je Gods stem op leert vangen om die door te geven voor wie het bestemd is.¹⁰ Dat wat je ontvangt wel eens met jezelf te maken kan hebben, is een vreemde gedachte.

De vraagstelling is dan ook hoe een christelijke antropologie antwoord kan geven op bovengenoemde problematiek van onverbondenheid en onvolwassenheid. Hoe kan een christelijke antropologie ons voorzien van een moreel kompas dat voluit humaan is, dat dus recht doet aan onze humaniteit en tegelijkertijd aan God en aan het samenleven in een gemeenschap? Nog anders geformuleerd: hoe kan een christelijke antropologie richting geven aan een gezonde verbinding met jezelf, de ander en met God?

4. Antropologie en moraliteit

Drie belangrijke met elkaar samenhangende aspecten zijn persoonlijke uniciteit, narrativiteit en relationaliteit (medemenselijkheid). Ze veronderstellen al met al stevig zelfonderzoek en betekenisvolle zelfkennis. Deze kernen, die herkenbaar zijn vanuit Bijbelse lijnen,¹¹ kun je nog beschouwen als specifiek persoonlijke ingrediënten van de antropologie. Bewustzijn,¹² vrijheid en verantwoordelijkheid zijn nadrukkelijk algemeen-antropologisch van karakter.

We beschikken als mens over het vermogen tot reflectie, beschouwing en betekenisverlening. Dit vermogen verbinden we aan taal en daardoor zijn we bewuste en communicerende mensen. Juist het feit van ons vermogen tot bewustzijn maakt ons tot verantwoordelijke mensen. We kunnen terugkijken op ons handelen en vanuit die evaluatie komt onvermijdelijk de vraag op naar het juiste handelen. Wat was er goed of voor verbetering vatbaar in mijn handelen? Wat betekent mijn handelen van gisteren voor mijn doen en laten morgen? En het suggereert het vermogen tot kiezen: de vrijheid en de mogelijkheid het anders en beter te doen. Juist ons bewustzijn en de daarmee samenhangende ervaring van onze mogelijkheid tot kiezen en vrijheid plaatsen ons voor de vraag naar de maat voor het juiste handelen. Wat is ons morele kompas? Waaraan ontleen we dat? Daarmee zeg ik dus in feite ook dat normativiteit kenmerkend is voor onze menselijkheid. Normloosheid is altijd een keus! Ook dit onderdeel laat zich vrij eenvoudig verbinden met Bijbelse lijnen.¹³

Welke criteria levert dat op voor een moreel kompas? Ik zou de volgende criteria willen onderscheiden:

- Dat kompas moet recht doen aan onze (psychologische) antropologie, daarbij aansluiten en deze versterken. Dus aandacht voor lichaam, ziel en geest, denken, voelen en handelen, heden, verleden en toekomst.
- Dat kompas moet ons tegelijkertijd helpen om boven onszelf uit te stijgen. Het moet ons helpen om over onze schaduw – onze egocentrische en narcistische neigingen – heen te springen. Het moet onze relationaliteit en medemenselijkheid verankeren. Het dient onze verantwoordelijkheid normatief inhoud te geven en ons dus te vertellen wat goed en kwaad is. Het moet ons helpen om zicht te hebben en te houden op het grotere geheel van onze humaniteit, van mens, wereld, kosmos en... God. Daarom spreekt Mariéle Wulf terecht over de noodzaak van een transcendent antropologie.¹⁴

- Als mens zijn we niet noodzakelijk verbonden aan een specifieke biotoop. Dat maakt dat we in staat zijn om altijd op zoek te zijn naar wat er achter de horizon ligt. We willen aan het aardse voorbij. Voor de theoloog Wolfhart Pannenberg is dit open zijn naar de wereld een essentieel onderdeel van zijn antropologie in theologisch perspectief. Hier sluit ik graag bij aan.¹⁵
- Kenmerkend voor een christelijke antropologie is dus ons (humane) uitreiken naar de hemel, naar iets dat groter is dan onszelf en dat ons in staat stelt om onze schaduwkanten te overwinnen. In onze antropologische genen ligt een verlangen besloten naar recht, waarheid, integriteit en waarachtigheid. Dat verlangen is een archetypische imprint in onze ziel. Ik geloof van harte dat God ons zo geschapen heeft en ook als ik niet in een schepper zou geloven dan nog is die archetypische imprint antropologisch aanwezig. Dat kan ook niet anders, want hoe zouden we iets van God kunnen opvangen, als we niet zouden beschikken over die imprint?¹⁶
- Dit gegeven maakt het ook mogelijk om zonder metafysische speculaties te blijven spreken over een menselijke ziel. Fenomenologisch kunnen we gewoon blijven spreken over mensen als belichaamde zielen. Er zit een sterke gelaagdheid in onze psyche (ziel!) en juist die gelaagdheid is voor Carl Jung, Edith Stein en in navolging van hen ook voor Mariële Wulf de vindplaats van God. Na de lagen van lichaam, psyche en geest/intellect benoemt Wulf 'gevoel voor waarden' en daaronder: God. Met 'gevoel voor waarden' bedoelt zij met name 'waardigheid' en dat verbindt zij uiteindelijk aan Christus die weg, waarheid en leven is.¹⁷
- Naast de transcendentie die besloten ligt in onze antropologische genen, naast dit uitreiken naar de hemel, zijn we als mens tegelijkertijd ook ontvankelijk voor het zoeken van de hemel naar ons mensen. Anders gezegd: mensen staan open voor numineuze ervaringen, dat wil zeggen een ervaring waarin er het gevoel is deel uit te maken van een groot en overweldigend geheel, een ervaring van aangeraakt te zijn en te worden door een onnoembare macht.¹⁸

Het zijn ervaringen die we niet oproepen. We zijn ontvankelijk voor wat van buiten komt, of – in Bijbelse taal – mensen zijn ontvankelijk voor het spreken van God. Wij reiken uit naar de hemel en we worden gevonden op aarde. Kortom: kenmerkend voor ons mens-zijn is ons voortdurend willen uitreiken boven onszelf. Daar waar dit niet meer gebeurt, als we de voeling daarmee verliezen, neemt een mens als het ware genoeg met een zesje, waardoor hij zijn oorspronkelijke doel en bestemming uit het oog verliest. We verliezen dan ook onze feeling voor menselijke waarde en waardigheid en zo laten we ons ook niet meer vinden door God. Dat is ten diepste waar het om gaat als we spreken over de afwezigheid van God.¹⁹ We verliezen als mens de voeling met onze oorspronkelijke luister waartoe we ten diepste bestemd zijn (Kol. 3:1-11).²⁰

- De noodzaak van het transcendente, de noodzaak van het ontvankelijk zijn voor het spreken van God, dus voor wat van buiten komt, ligt ook besloten in de omvang van ons kwaad. In dit verband wil ik graag aandacht geven aan het feit dat de grote denker van de Verlichting, Immanuel Kant, niet gering denkt over het kwaad in de mens.²¹ Dat zit diep in de mens, diep in zijn antropologie verankerd. Ook het kwaad zit in onze genen. Om die reden zoekt Kant naar het ijkpunt voor een moreel kompas. Hij ontwikkelt zijn categorische imperatief, juist vanwege de omvang van het kwaad als antropologisch gegeven. En is die categorische imperatief niet gelijk aan wat Jezus in zijn rede op de berg zegt: “Behandel anderen dus steeds zoals je zou willen dat ze jullie behandelen” (Matt. 7:12, NBV)? Maar daar waar Kant blijft geloven in de redelijkheid van de mens, geloof ik dat de mensheid in al zijn redelijkheid toch ook behoefte heeft, juist vanwege de omvang van het kwaad in ons, aan het spreken van God over wie wij ten diepste zijn en waartoe we bestemd zijn. We hebben echt een ijkpunt buiten onszelf nodig voor de morele wet in ons die ook weet heeft van waarde en waarachtigheid. Hoe de Bijbel spreekt over ons kennen van goed en

kwaad resoneert in onze ziel. Ons uitreiken naar de hemel heeft zin en reden en ons gevonden worden door God op aarde herstelt ons in wie we ten diepste zijn.

Het is dus menselijk kenmerkend om vanuit de aarde uit te reiken naar de hemel. En hier ligt dan ook vervolgens voor mij als christelijk sociaal-wetenschapper een belangrijk omslagpunt. Tot nu toe kan ik het bovenstaande heel goed verbinden met Bijbelse noties. Tegelijkertijd lees ik de Bijbel als Gods zoektocht naar de mens. Ik geloof dus dat ons menselijk uitreiken naar de hemel wordt beantwoord (of geïnitieerd!) door het feit dat de hemel op zoek is naar verbinding met de mens. Anders gezegd: in onze antropologie zit verankerd een uitreiken naar en een hang naar openbaring, naar doel en richting, naar overwinning van, of oplossing van eindigheid en onrecht. We willen meer, we willen achter de horizon het vergezicht zien van de eeuwigheid. Dat kan ik allemaal nog wel antropologisch herleiden, maar vervolgens geloof ik als christen dat God onze menselijke hang naar openbaring en uitreiken boven onszelf ook daadwerkelijk te hulp komt. De Bijbel is het verhaal van God die zich in zijn zoektocht naar ons bekendmaakt aan mensen en de hoogste en diepste manier waarop hij dat doet is in de persoon van Jezus Christus op aarde. Jung zegt: Christus is het archetype van ons Zelf. Wulf schrijft: “In de diepte van de ziel ontmoet een mens zichzelf; hier komt hij in aanraking met zijn eigen waardigheid, zijn eigen waarheid. Deze waarheid is een getuigenis van de algemene waardigheid van de mens. Het is de diepste waarde die een mens kan voelen en die daarom de maatstaf is van alle ander waarden.” Wulf noemt dit incarnatie.²²

Tegelijkertijd ben ik van mening dat we die hulp vanuit de hemel hier op aarde ook daadwerkelijk nodig hebben. Halen we de morele wet slechts uit onszelf, dan blijven we uiteindelijk gevangen op aarde. Het wordt dan ook te plat, vaak in de meest letterlijke zin van het woord. En we hebben de hulp van boven ook hard nodig vanwege de omvang van het kwaad dat ook in ons verankerd zit. En daarom vormt Christus als beeld (icoon!) van God de maat van ons morele kompas waar we vanuit ons zelf (archetypisch) voeling

mee hebben. Want ook wij zijn toch geschapen en bestemd om als iconen van God aanwezig te zijn in deze wereld?²³ De uitgestoken hand van Adam reikt naar de uitnodigende hand van God. En zo zou ik de Bergrede het ijkpunt willen noemen voor ons morele handelen, waarbij het van belang is om de Bergrede niet te zien als een vervanging van de tien geboden, maar als de droom voor het Koninkrijk dat komt en zal zijn.

5. Conclusie

Hoe kan een christelijke antropologie richting geven aan een gezonde verbinding met jezelf, de ander en met God? Dat was de vraag. Mijn antwoord kent dus de volgende aspecten:

- In de praktijk van social work, verpleging, onderwijs en praktische theologie doe je als professional een beroep op het reflectief vermogen van mensen en daarmee op hun vermogen tot kiezen en persoonlijke verantwoordelijkheid. Het veronderstelt een kritische reflectie die ruimte geeft aan de eigen uniciteit, narrativiteit en relationaliteit. Dat betekent mensen aanzetten tot nadenken en reflectie. Afstand nemen van oppervlakkigheid en begeleiden in het durven kiezen. De angst voor vrijheid onder ogen zien en durven te stoppen met automatische vormen van conformisme in de kerk en in de samenleving. Fritz Perls zei eens: "Ik ben niet in deze wereld om aan jouw verwachtingen te voldoen en jij bent niet in deze wereld om aan mijn verwachtingen te voldoen."²⁴ Een programma als *De Luizenmoeder* maakt heel duidelijk hoe belangrijk het is dat mensen stoppen om zich te laten manipuleren en op te komen voor zichzelf in plaats van om zich aan te passen aan de wensen van het schoolplein of welk plein dan ook maar. Het is dus belangrijk dat mensen hun eigenheid leren behouden onder de enorme culturele druk om je maar aan te passen.
- Help mensen dus om weer verbonden te zijn met hun eigen uniciteit, want daarin ligt tegelijkertijd het begin van oprechte

relationaliteit. Zelfinzicht geeft ook inzicht in wat je te bieden hebt, geeft ook inzicht in wat je van de ander nodig hebt. Tevreden leren zijn met jezelf is een belangrijke voorwaarde om je te kunnen openen voor anderen.

- Dit helpt om mensen op het spoor te zetten van hun eigen waarde en waardigheid. Je kunt je afvragen in welke mate in een postmoderne cultuur, in een vloeibare samenleving, de waardigheid van de mens gewaarborgd is. Inzicht in de eigen waardigheid en in de toestemming zelfstandig te kunnen en mogen denken zal ervoor zorgen dat je geen medium hoeft te zijn in de relatie tot God, maar een meewerkend en uniek persoon. Jij en ik mogen spreken, adviseren, corrigeren, bemoedigen, vergeven en zegenen.
- Tegelijkertijd is het herontdekken van eigen waarde en waardigheid direct verbonden aan het ontdekken van eigen grenzen en kwaad. We zijn arglistige mensen als het gaat om de grens tussen onze belangen en die van de ander. Een christelijke antropologie is realistisch omtrent het kwaad in ons, net zo goed als het realistisch is over ons vermogen tot het kiezen van het goede. Daarin wordt een te eenzijdige focus op zondigheid en nietswaardigheid gecorrigeerd.
- En dus leert een christelijke antropologie ons te oefenen in normativiteit en moraliteit. Wat voldoet in ons handelen wel of niet aan de regel van Matt. 7:12, de Bijbelse categorische imperatief.
- Een christelijke antropologie herstelt de mens dus in zijn luister als geschapen naar Gods beeld. *Noblesse oblige* dus en daarmee is er ook sprake van een rechte verhouding tot God. Het corrigeert een ingebeelde (en dus vaak een menselijk hoogmoedige) nietswaardigheid en het maakt duidelijk dat we ook geen medium zijn, maar een actief handelend mens in onze cultuur en samenleving.
- Een christelijke antropologie geeft dus op alle niveaus verantwoordelijkheid (terug) aan mensen waardoor een sterk

beroep gedaan wordt op het zelfstandig maken van keuzes in het volste vertrouwen dat dat gezegd wordt.

- En een christelijke antropologie leert overeind te blijven in lijden en verlies, omdat het weet heeft dat verlangen niet altijd vervuld hoeft te worden om overeind te blijven. Dan hoeft God ook niet aangeroepen te worden om in te grijpen met wonderen en tekenen als wij het niet meer zien zitten. Het leert overeind te blijven in de ervaring van een afwezige God.
- Al met al gaat het om een holistisch mensbeeld waarin alle aspecten van onze humaniteit hun eigen specifieke plek mogen innemen. Een holistisch mensbeeld waarin er sprake is van een gezonde verhouding tussen individu, medemens en God. Het betekent eerherstel voor de menselijke ziel in een cultuur waarin juist onze ziel als kern van onze menselijkheid in ademnood is. Hiermee aan het werk blijven vormt de legitimatie en het bestaansrecht van onze Hogeschool Viaa.

Bij een aantal van deze aspecten zal ik ter toelichting voorbeelden gebruiken uit de manier waarop Jezus als voorbeeldig mens hiermee omging. Daarbij wil ik vooral letten op de menselijke aspecten.²⁵ Als we in alles wat Jezus deed vooral zijn goddelijkheid zien dan zetten we Hem op een onmogelijke afstand, waardoor uitdrukkingen als het ‘volgen van Jezus’ en het ‘in Christus’ zijn vaak abstracte mantra’s blijven. Maar we kunnen hem ook zien als een voorbeeldig mens. Dat betekent o.a. dat we gaan inzien dat ook Jezus zich bewust moest worden van zijn roeping en missie. Als 12-jarig joch krijgt hij daarvan iets in de gaten als hijzelf in de Joodse leerschool aandachtig luistert naar de rabbi’s. Hij moet daar regelmatig ook in bevestigd worden door zijn Vader. We zien Jezus openhartig en eerlijk met mensen praten. Hij draait er niet omheen en wijst fouten en gebreken aan. In zijn relatie met de discipelen en in veel leergesprekken met de Farizeeën zien we hem op een heel creatieve wijze omgaan met de geboden uit de Thora en de mondelinge overlevering. Je kunt zeggen dat hij er blijk van geeft om op een geheel zelfstandige en volwassen manier om te gaan

met de Thora. We zien en horen van zijn vermoeidheid, zijn emoties, zijn woede, zijn gevoel voor onrecht. Daar kunnen we ons als mens aan spiegelen. Dat is toch een stijl, een iconische stijl die de moeite waard is om na te leven. Ieder op zijn eigen plek en binnen de context van een eigen missie en zingeving. Laat Jezus ook niet gewoon als mens iets zien van de adeldom die uiteindelijk voor ons bestemd is? Zien we niet gewoon Psalm 8 in werking: “U hebt hem bijna een god gemaakt, hem gekroond met glans en glorie, hem toevertrouwd het werk van uw handen en alles aan zijn voeten gelegd” (Ps. 8:6-7, NBV)? En is dit ook niet een deel van de goddelijke luister waarvan Paulus zegt dat die niet alleen in Christus is, maar ook in ons als navolgers van Hem? Zo krijgt incarnatie toch handen en voeten en kan het doorleefd worden?! Dit is dan toch ook Christus in mij? Deze benadering kan en mag mijns inziens verder doordacht worden, temeer omdat er dan ook sprake is van een nauw verband tussen christologie en pneumatologie.

Maar dan schuurt het ook. Als wij als hedendaagse christenen volwassen en zelfstandig leren geloven, als wij creatief en innovatief – onder leiding van de Geest (!) – nadenken over wat incarnatie betekent, dan kan het niet anders dan dat we onze wenkbrauwen fronsen bij sommige uitspraken van Jezus. Zijn feedback in de richting van de Farizeeën verdient regelmatig geen schoonheidsprijs, sterker nog, hij overtreedt soms de regels van het betamelijke. Soms is Hij gewoon bot en respectloos. Ik kan dat niet wegpoetsen. Natuurlijk moeten we de teksten goed exegetiseren en ze plaatsen in een historische context, maar dan nog blijven er vragen over. Als mens kan ik er nog wel mee dealen, want ik vlieg ook regelmatig uit de bocht, maar als dit uitspraken zijn vanuit zijn godheid dan begrijp ik het gewoon niet. Dus als we gaan letten op de menselijke kant van Jezus’ handelen, dan schuurt het af en toe behoorlijk. Voor mij geldt echter wel dit: Vanaf het moment dat ik durfde te letten op de menselijke kant van zijn functioneren, is Jezus voor mij een stuk dichterbij gekomen. Hij geeft me de moed om goed en kwaad te benoemen. Hij geeft me de moed om te vergeven en te zegenen. Hij geeft me de moed om klokkenluider te zijn en

om te gaan voor rechtvaardigheid, integriteit, waarde en waardigheid. Hij geeft me de moed om het eigen tekort eerlijk onder ogen te zien en om vergeving te vragen. Hij geeft me de moed om verlies te lijden en afstand te nemen van wat me dierbaar is. Hij geeft me de moed om te blijven verlangen naar een schone en zuivere wereld waarop gerechtigheid woont.
I still have a dream.

Zwolle, 12 april 2018

¹ Waarom gebruik ik in de aanhef van dit college de term ‘doorleefd’? Dat heeft te maken met het feit dat een mens een eenheid vormt van lichaam, ziel en geest, een eenheid van denken, voelen en handelen, en dat een mens in het nu van vandaag functioneert op basis van zijn (narratieve) verleden, en zo vormgeeft aan zijn eigen toekomst. Een christelijke antropologie kan en mag geen set van theologische gedachten zijn die intellectueel prachtig in elkaar zitten en die vooral een beroep doen op denken en ratio. Een christelijke antropologie moet ook inleefbaar zijn en herkenning oproepen. Het moet raken aan de dagelijkse existentie en daaraan tegelijkertijd ook richting geven. In een vruchtbare christelijke antropologie worden belangrijke inzichten uit de sociale wetenschap en de theologie op elkaar betrokken, met elkaar in verbinding gebracht, zodanig dat het eigene van die wetenschappen ook overeind blijft.

² Bettina Stangneth, *Het kwade denken* (Meppel: Bariet Ten Brink, 2017).

³ Heeft het teloorgaan van de grote verhalen geleid tot individualisering of is het net andersom? Is het kip of ei? Dat is een interessante vraag, die voor dit college verder niet verder relevant is.

⁴ Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity* (Cambridge: Polity Press, 2000).

⁵ Marc De Kesel, *Zelfloos. De mystieke afgrond van het moderne ik* (Utrecht: Kok, 2017)

⁶ Erich Fromm, *De angst voor vrijheid* (Utrecht: Erven J. Bijleveld, 1973).

⁷ Ook Gerrit Glas geeft het verband aan tussen het niet verbonden zijn met de eigen persoonlijkheid en angst en eenzaamheid. Zie Gerrit Glas, “Op zoek naar het verbindende,” *Radix* 29, nr. 2 (juni 2003): 22-27.

⁸ Zie bijvoorbeeld Friedrich Schweitzer, *Het leven is niet meer als vroeger* (Kampen: Kok, 2006). Schweitzer beschrijft het effect van de postmoderne cultuur op de levensfasen van de mens, waarbij hij aangeeft dat het bekende levensfasen model van Erik Erikson door onze cultuur sterk wordt opgerekt. Met name de fase van jongvolwassenheid wordt een steeds langere periode.

⁹ Dit komt overeen met wat James Fowler beschrijft in zijn *Stages of Faith*. Op basis van de bovengenoemde korte omschrijving van volwassenheid constateert hij dat velen de niveaus van denken, voelen en handelen niet bereiken en blijven ‘hangen’ in wat hij noemt een meer synthetisch-conventionele manier van denken en

geloven. Dat is dus een vorm van aangepast denken en geloven, aangepast aan wat de gemeenschap bewust of onbewust normatief voorschrijft. Zie James W. Fowler, *Stages of Faith* (New York: HarperCollins, 1978). Het sluit ook aan bij het werk van Susan Neiman, *Waarom zou je volwassen worden?* (Amsterdam: Ambo/Anthos, 2014). De kern waarom het gaat is dat de individuele mens met zijn verworven vrijheid bang is om die vrijheid vorm te geven op basis van zingeving en inzicht in de eigen persoonlijkheid. Hij vlucht vervolgens in een vorm van automatisch conformeren aan de culturele idealen van zijn tijd. Daardoor komt hij niet echt in verbinding met zichzelf. Zijn zelfbeeld is oppervlakkig en de mens blijft eenzaam ook al functioneert hij in tal van gefragmenteerde netwerken.

¹⁰ Een mooi voorbeeld van wat ik korthedshalve maar het medium-karakter noem is te lezen in het artikel van Harmke van Berkum in het *Nederlands Dagblad* van zaterdag 10 februari 2018 onder de titel “Profetisch bemoedigen op straat”. Daarin beschrijft Van Berkum hoe Annelien Verhoeven met anderen de straat op gaat om bemoedigende boodschappen van God door te geven aan mensen die God dan ook zal aanwijzen: “We vragen God te spreken en duidelijk te maken welke persoon we mogen bemoedigen. Hoe ziet diegene eruit, zijn er bepaalde kenmerken waar we op kunnen letten? Daarna wisselen we van gedachten en ontdekken of daar een lijn in zit. Vervolgens kijken we op straat of we diegene kunnen vinden die past bij de kenmerken. Een andere optie is dat we meteen de straat op gaan en onszelf afvragen welke persoon God aanwijst om te bemoedigen.” Dit ‘profeteren op straat’ is een onderdeel van de conferenties van New Wine en deze benadering vindt niet alleen ingang in evangelische kringen, maar ook in de meer orthodoxe kerken.

¹¹ Bij legitimatie en onderbouwing vanuit Bijbelse lijnen is het van belang om duidelijk te zijn over wat de Bijbel wel en niet is. De bijbel beoogt geen uitgewerkte antropologie of psychologie te geven. Verder bestaat de bijbel uit tal van verschillende soorten van boeken: profetieën, geschiedschrijving, wijsheidsliteratuur etc. Daarom spreek ik over ‘herkenbaarheid’ en niet over legitimatie vanuit de bijbel. Legitimatie overvraagt de bijbel en suggereert teveel een hiërarchische verhouding tussen theologie (op basis van Bijbelse lijnen) en antropologie. Hoe ik het hoofdthema van de bijbel zie? Met Heschel gesproken is voor mij de bijbel het verhaal van God die mensen zoekt. Zie Abraham Joshua Heschel, *God zoekt de mens* (Amsterdam: Abraxas, 2011).

¹² De kwaliteit en de omvang van dat bewustzijn – vragen die m.n. vandaag aan de orde zijn vanuit de neurobiologie en neuropsychologie – laat ik buiten beschouwing in dit college. Die vragen zijn relevant, maar dat laat onverlet dat in onze dagelijkse ervaring en vanuit fenomenologische invalshoek we van moment tot moment ons

bewust kunnen zijn van ons denken en handelen en van de keuzes die daaruit voortvloeien.

¹³ Uiteraard ben ik op de hoogte van de omvangrijke theologische literatuur over de (on)mogelijkheid van een vrije wil, over uitverkiezing en predestinatie. Ook dat zal ik buiten beschouwing laten in dit college. Ik ben in de eerste plaats sociaal wetenschapper en ik beschouw mezelf dus niet ‘bevoegd’ om me te mengen in dat discours. In de tweede plaats kan ik als sociaal-wetenschapper er in de praktijk niet zoveel mee, omdat het theologische noties of concepten zijn die niet of nauwelijks door de dagelijkse ervaring van mensen worden ondersteund.

¹⁴ Claudia Mariéle Wulf, *Een antropologie van de christelijke ethiek* (Almere: Parthenon, 2013).

¹⁵ Wolfhart Pannenberg, (1985) *Anthropology in Theological perspective* (Edinburgh: T&T Clark Ltd, 1985). Zie ook de samenvatting van dit toch wel complexe werk: Wolfhart Pannenberg, *Wat is de mens?* (Baarn: Ten Have, 1980). Open zijn naar de wereld betekent voor Pannenberg een oneindig zoeken naar de horizon achter elke berg. Dat menselijk zoeken is oneindig, niet begrensd. We kunnen vragen blijven stellen. Een dier vindt rust en begrenzing in zijn milieu en biotoop, zoals een mens uiteindelijk rust vindt in God. Zo vinden we dus als het ware God aan het einde van al ons vragen en zoeken. Dat zoeken naar het oneindige is basis onder (elke?) religie. Het is de wens om als mens thuis te komen en het zoeken is tegelijkertijd een vorm van thuis zijn.

¹⁶ Hiermee heb ik feitelijk ook gezegd dat de bron van het religieus denken en handelen van de mens gevonden wordt in zijn verlangen naar waarheid en waarachtigheid, recht en rechtvaardigheid. Alle eeuwen dromen mensen van een betere wereld. Dat verlangen, samen met ons open staan voor de wereld, ligt in onze ziel verankerd. Schuld en angst vormen die basis niet. Interessant is wat psychiater Herman van Praag over dit thema schrijft. Zie Herman M. van Praag, *God en Psyche: De redelijkheid van het geloven; Visies van een Jood* (Amsterdam: Boom, 2009).

¹⁷ Wulf, *Antropologie*, 30-32.

¹⁸ Zie hierover met name: Tjeu van den Berk, *Het numineuze* (Zoetermeer: Meinema, 2008). In dit boek beschrijft Van den Berk uitgebreid wat hij bedoelt met numineuze ervaringen. Daarin verwerkt hij het werk van de theoloog Rudolf Otto en dat van de bekende psychiater Carl Gustav Jung.

¹⁹ Bijzonder interessant is het denken van Miskotte over de presentie en afwezigheid van God in de wereld en in onze ervaring. Zie daarvoor de biografie

18 *Uitreikend naar de hemel & gevonden op aarde* – Willem van der Horst

over hem: Herman de Liagre Böhl, *Miskotte, theoloog in de branding, 1894-1976* (Amsterdam: Prometheus, 2016). Zeer de moeite waard is ook het werk van Wim Dekker over Gods afwezigheid. Daarin komen naast Miskotte ook Houtepen en Pannenberg aan bod. Zie Wim Dekker, *Afwezigheid van God* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2011).

²⁰ Vanuit een andere invalhoek komt C.S. Lewis tot eenzelfde slotsom. Als we als mens de voeling verliezen met onze oorspronkelijke adeldom dan wacht ons alleen nog maar de afschaffing van de mens. Zie C.S. Lewis, *De afschaffing van de mens* (Kampen: Kok, 2002).

²¹ Een prachtige introductie in het denken van Kant omtrent het kwaad vind je in: Bettina Stangneth, *Het kwade denken* (Meppel: Bariet Ten Brink, 2017).

²² Wulf, *Antropologie*, 30-32.

²³ Wat is dat ‘beeld van God zijn’? Wat houdt dat eigenlijk in en hoe krijgen we daar enige ervaring mee? Dat is een belangrijke vraag voor een christelijke antropologie. De roman van Larry Huntsperger opende mij de ogen voor de menselijke kant van Jezus. In deze roman maakt hij duidelijk dat de discipelen moesten ontdekken dat die gewone timmermanszoon meer was dan zomaar een rabbi. Zij moesten de relatie leren leggen met de Messias, de gezondene en verwachte Verlosser en Heiland. Zij moesten God leren zien in Jezus. Wij daarentegen, die zo vertrouwd zijn met het goddelijke karakter van Jezus, wij moeten weer in de gaten krijgen dat hij in de eerste plaats een gewoon mens was, zoals jij en ik.

²⁴ Wat Perls hier zegt staat bekend als de ‘wet van de Gestalt’. Op diverse video’s die gemaakt zijn van zijn therapeutische sessies komt die term aan de orde. Welke video’s dat exact zijn kan ik momenteel niet meer achterhalen.

²⁵ Larry Huntsperger, *De Visserman* (Kampen: Voorhoeve, 2003).